

7. Журнали Екатеринославского Губернского Земского Собрания 49-й очередной сессии 1914 г. – Екатеринослав, 1916.
8. Журналы Екатеринославского Губернского Земского Собрания 50-й очередной сессии 1915 г. – Екатеринослав, 1916.
9. Журнал Екатеринославского Губернского Земского Собрания 27 июля 1916 г. – Екатеринослав, 1916.
10. Журналы Екатеринославского Губернского Земского Собрания 25 – 29 июня 1917 – Екатеринослав, 1917.
11. Історія українського селянства : нариси : у 2 т. / НАН України Інститут історії України / за ред. В. А. Смолія. – К., 2006. – Т. 1.
12. **Пирумова Н. М.** Земская интеллигенция и ее роль в общественной борьбе до начала XX века / Н. М. Пирумова. – М., 1981.
13. Свод законов Российской империи / [отв. ред. И. Д. Мордухай-Болтовский]. – СПб., 1912.
14. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 719, оп. 1, спр. 416.
15. **Шаравара Т. О.** Соціально-економічна діяльність земств в Україні (1864–1917): Історіографія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / О. Т. Шаравара. – К., 2005.

Надійшла до редколегії 02.07.2014

УДК 94(477.63) – 055.2 «1914/1918»

В. П. Бурмага, К. С. Світич

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЖІНКИ В ПРОМИСЛОВІЙ СФЕРІ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Зроблено спробу на прикладі промислових підприємств Катеринославщини показати активізацію жінок у промисловій сфері, спричинену особливими умовами існування країни в період Першої світової війни.

Ключові слова: Перша світова війна, соціальна адаптація жінки, жіноча праця, оплата жіночої праці, жінка в робітничому середовищі.

В. П. Бурмага, Е. С. Свитыч

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ЖЕНЩИНЫ В ПРОМЫШЛЕННОЙ СФЕРЕ КАТЕРИНОСЛАВЩИНЫ ПЕРИОДА ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Сделана попытка на примере промышленных предприятий Екатеринославщины показать активизацию женщин в промышленной

сфере, обусловленной особыми условиями существования страны в период Первой мировой войны.

Ключевые слова: Первая мировая война, социальная адаптация женщины, женская работа, оплата труда женщины, женщина в рабочей среде.

V. P. Burmaga, K. S. Svituch

Oles Gonchar Dnipropetrovsk National University

WOMEN IN THE INDUSTRIAL SECTOR OF KATERUNOSLAVSHUNA DURING WORLD WAR I

On the example of industrial enterprises of Katerunoslavshuna an attempt is made to show activation of women in the industrial sector, that was caused by special conditions of country existence during World War I. After the accession of Russian Empire in the war and large-scale mobilization, industrial sector of Katerunoslavshuna required some manpower. Over time those vacancies at the enterprises have been filled by women and teens. For a long time there has been outright discrimination against women in industry, that was manifested primarily in the low level of their remuneration and the lack of appropriate conditions. Only during the revolutionary changes in 1917 position of women at the enterprises was governed by law.

Key words: World War I, social adaptation of woman, female labor, remuneration of female labor, woman in the working environment.

У 2014 р. виповнюється 100-річчя від початку Першої світової війни, наслідки якої кардинально вплинули на подальший розвиток людської цивілізації. Ця війна стала доволі потужним каталізатором, який привів у дію механізми трансформації соціально-правового статусу жінок у багатьох країнах світу. Необхідність проведення подібних змін, гострота внутрішніх соціальних протиріч у російському соціумі назривала давно, але особливо проявилася саме в період воєнного лихоліття. Це було зумовлено нестабільною ситуацією в країні, а відповідно різким погіршенням матеріального становища сімей. У таких умовах жінка була вимушена йти на виробництво, займаючи відповідну нішу в професійній структурі, подекуди повністю замінюючи чоловічу складову в промисловості.

Метою даної наукової розвідки є дослідження на прикладі Катеринославщини діяльності жінок у промисловій сфері, вивчення умов, у яких доводилося працювати представницям слабкої статі, визначення особливостей і відмінностей оплати жіночої праці, висвітлення вікових рамок жінок, що залучалися до виконання різних робіт на виробництві.

Для об'єктивнішого розгляду цього питання важливо передусім визначити сфери промисловості, де були задіяні жінки у вказаний період, а далі навести співвідношення чоловічої й жіночої часток у ви-

робничій діяльності. Географічні межі цієї розвідки обмежено промислово розвинутою Катеринославською губернією, в якій у порівнянні з іншими регіонами Російської імперії відбувалися доволі схожі процеси із залучення панянок у робітничі середовище.

Слід зазначити, що порушена тема не є новою в історичній науці. Так, наприклад, вивчення окремих аспектів даної проблематики займався відомий дніпродзержинський краєзнавець І. Подзьорко, який, будучи інженером за фахом, багато років свого творчого життя присвятив дослідженню маловідомих сторінок історії промисловості рідного краю [5; 6].

Поряд із тим мусимо визнати доволі низький рівень вивчення умов праці жінок на промислових підприємствах у роки Першої світової війни. Частково це пояснюється тим, що дослідники концентрують увагу переважно на вивченні соціального статусу чоловіків, які складали переважну більшість робітничого середовища. Становище чоловіків визначалося різноманітними законодавчими актами Російської імперії, які регламентували трудові права представників сильної статі, але з початком воєнних дій ситуація поступово почала змінюватися через залучення в робітничі середовище жінок. Значимо, що їхні права тривалий час залишалися практично не визначеними, але за роки війни відбувся перегляд сталих, традиційних норм життя суспільства, на порядок денний постало питання про зрівняння прав жінок і чоловіків на працю. Жінки усе впевненіше ставили вимоги щодо гідної оплати своєї праці.

На початок 1914 р. до промислового комплексу Катеринослава належало 12 металургійних і металообробних підприємств, два машинобудівні заводи, завод сільськогосподарських машин, центральна та електрична станції, два трамвайних депо, майстерня з ремонту електричного транспорту, 18 цегляних заводів, 14 оснащених паровими машинами млинів, 7 підприємств із виробництва різноманітних круп, 4 броварні, 18 лісопильних заводів, меблева фабрика, фарбувальня, тютюнова і гільзова фабрики та 15 друкарень [3, с. 69]. Через те, що жодне із названих підприємств не належало до державної власності, багато питань, серед яких тривалість робочого дня, розмір заробітної платні, порядок прийому і звільнення з роботи окремих категорій працівників та інші вирішувалися власниками підприємств практично на свій розсуд і ніким не контролювалися. Так, наприклад, під час прийому на роботу майбутня посада жінки нерідко визначалася не лише рівнем її освіти та кваліфікації, а й соціально-ієрархічним становищем у суспільстві.

На Брянському заводі, зокрема, неповнолітні спадкові дворянки, навіть не маючи відповідної підготовки, обіймали, як правило, посади друкарок, комірниць, працювали в конторі. Їхні однолітки, вихід-

ці із середньої ланки соціальної ієрархії, уже були вимушені працювати помічницями в ливарному відділі, виконували обов'язки лаборантів і т. ін. Жінки, які мали достатньо високий рівень освіти, нерідко працювали на заводі рахівниками, залучалися до викладацької роботи в училищі при заводі та виконували обов'язки медичних сестер у заводській лікарні [1, арк. 23].

Як відомо, після вступу Росії у війну, розпочалася масова мобілізація, через що багато чоловіків, які працювали на промислових підприємствах, опинилися в армійських лавах. Лише в липні 1914 р. із числа робітників Брянського заводу, загальна чисельність яких сягала 10 тис. осіб, до лав російської армії було призвано 2,9 тис. осіб. Зазначимо, їхні сім'ї позбулися своїх годувальників, через що жінки були вимушені шукати засоби до існування, влаштовуватися на роботу й перебирати на себе обов'язки глави сімейства. Подібні побутові негаразди активізували соціальну мобільність жіноцтва. За деякими даними, уже на початок 1915 р. кількість жінок, задіяних на різних підприємствах Катеринослава, збільшилася приблизно на 1,5 тис. осіб [6, с. 37].

Подібна тенденція продовжувала зберігатися й надалі. На Криворізьких рудниках, приміром, у 1916 р. списки робітників, загальна чисельність яких сягала 8,4 тис. осіб, вмістили прізвища 2 780 жінок. Принагідно зазначимо, це складає 24,86 % усього трудового колективу, чим спростовується припущення щодо дискримінації представниць слабкої статі під час прийому на робочі місця. На цьому підприємстві використовувалася праця неповнолітніх (усього працювало 1,2 тис. осіб), серед яких 250 були дівчатками-підлітками віком до 17 років. Їх частка серед такої категорії працівників сягала 20,83 %, що відповідає загальній картині співвідношення за статеву ознакою [2, арк. 149]. У той же час, слід зазначити, що умови праці на подібних підприємствах залишалися дуже важкими, а це напряму позначалося на стані здоров'я дітей, позбавлених дитинства.

Через доволі значний приплив на підприємства представниць слабкої статі та дітей згодом відбулося корегування законодавчих норм. Порядком прийому на роботу жінок і підлітків передбачалося виконання певних правил. Так, майбутні здобувачі робочого місця були змушені виконати низку умов. Заміжні жінки обов'язково представляли письмовий дозвіл чоловіка, а незаміжні жінки або підлітки отримували такий від батьків або опікунів. Для того, щоб працювати на підприємстві, необхідно було пройти лікарську комісію, яка надавала відповідний дозвіл. Правила використання робітників та службовців на заводах і підприємствах регламентували умови залучення на виробництво жінок і підлітків віком 15–17 років. Передбачалося, що такі категорії працівників могли виконувати свої обов'язки лише

на тих роботах, де на їхнє «фізичне й морально-психічне здоров'я не відбувалося сильного впливу» [7, арк. 7].

У березні 1917 р. вийшла нова Постанова Тимчасового уряду «Про обмеження нічної праці жінок і підлітків віком до 17 років», яка регламентувала використання праці жінок на всіх фабрично-заводських і гірничих підприємствах. Заборонялося, зокрема, залучати на виробництво з однією зміною жінок у період від 21.00 год. до 05.00 год. Якщо підприємство працювало у дві зміни, то цей заборонний часовий проміжок обмежувався періодом 22.00 – 04.00 год [7, арк. 154]. До завершення воєнних дій міністру праці надавалося право використовувати нічну працю жінок на тих підприємствах, які забезпечували потреби фронту. У Катеринославі до таких належали гільзова фабрика та евакуйований до міста завод ризького акціонерного товариства «Стела», який спеціалізувався на виготовленні верстаків для фінішної обробки гвинтівок [4, с. 340].

Тепер розглянемо особливості оплати праці зазначених категорій працівників. Розмір платні як правило залежав від рівня завантаження працівника, тривалості роботи на виробництві та видів виконуваної роботи. Так, рівень середньодобового заробітку на Дніпровському заводі с. Кам'янське в січні 1916 р. для чоловіка склав 2,38 руб.; жінка заробляла 1,08 руб., а заробіток підлітків сягав 1,18 руб. [2, арк. 199]. Наведені дані наочно демонструють доволі різку диференціацію рівня оплати праці, адже жінки отримували платню, розмір якої поступався заробіткам дітей.

Рівно через рік, у січні 1917 р. на тому ж підприємстві добова оплата праці для чоловіків сягала 4,08 руб., для жінок – 1,87 руб., а підліток міг отримати 1,84 руб. Це демонструє доволі значну відмінність рівнів заробітку між жінками й чоловіками. Намагаючись усунути подібну дискримінацію та забезпечити собі хоч якісь соціальні гарантії, у квітні – травні 1917 р. робітники заводу влаштували мітинг, серед 35 учасників якого було 18 жінок. Вони висували вимоги щодо збільшення розмірів заробітної плати та можливості створення відповідних жіночих комітетів [2, арк. 185].

Під впливом революційних перетворень, які охопили країну, подібні соціальні вимоги поступово втілювалися у життя. Уже в середині 1917 р. розмір добового заробітку робітників не мав диференціації за статевою та віковою ознакою і для усіх категорій (чоловіків, жінок, підлітків) становив уже 8,11 руб. Регламентувалася також кількість робочих днів на місяць, яка обмежувалася 25 днями.

Поряд із тим на підприємствах залишалася ще чимало виробничих і соціальних проблем. Через застаріле та зношене устаткування, відсутність вентиляції, порушення правил техніки безпеки спостерігалася зростання кількості професійних захворювань. У цей час для

робітників почав діяти певний соціальний пакет, що передбачав право безкоштовного користування закладами харчування. У разі потреби надавалася також і лікарська допомога. При деяких заводах почали діяти клуби, бібліотеки та училища для дітей робітників [5, с. 3].

Отже, під час Першої світової війни роль жінки суттєво зросла через особливі умови, в яких опинилося суспільство. Вагома роль у соціальних перетвореннях належить змінам, які відбулися у виробничій сфері. Через мобілізацію утворився дефіцит робочої сили, на заводах й інших підприємствах виникло чимало вакансій, які нерідко заповнювалися жінками та підлітками. Нові промислові рекрути залучалися до роботи на важкому й стратегічно важливому виробництві.

Тривалий час з боку держави не існувало практично жодного контролю за використанням на підприємствах праці жінок та підлітків. Це проявилось у відвертій дискримінації в оплаті праці. Нерідко цим категоріям працівників доводилося працювати нарівні з чоловіками, що напряму загрожувало їхньому здоров'ю. Масове застосування праці жінок та підлітків дозволило власникам заводів збільшити прибутки за рахунок низької оплати праці, про що свідчать статистичні дані, наведені вище. Згодом усі ці питання було вирішено на законодавчому рівні, обмежувалася діяльність жінок на підприємствах важкої промисловості.

Війна та соціальні проблеми, спричинені воєнним часом, стали своєрідним стимулом для пробудження самосвідомості жінок, які змогли у важкий час продемонструвати власну суспільну роль. Діяльність жінок у роки Першої світової війни залишалася активною, широкою, багатопланою і привела до серйозних змін у сфері гендерних відносин на підприємствах. Згодом жінки зрівнялися у своїх правах з робітниками-чоловіками.

Бібліографічні посилання

1. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф. 11. Канцелярія Катеринославського губернатора, оп. 1, спр. 1334. Списки робочих и служащих Брянского завода за 1916 год.
2. ДАДО. – Ф. 463. Днепровский завод Южно-Русского металлургического общества, с. Каменского, Екатеринославской губернии, оп. 1, спр. 19. Протоколы заседаний общих собраний Союза металлургической и железоделательной промышленности; бюллетень № 3 «Комитета Спасения революции», издававшийся в с. Камянском, переписки об установлении 6-часового рабочего дня для служащих Днепровского завода. Список служащих Криворожских рудников за 1916–1917 года (2 января – 24 октября 1917).
3. История городов и сел Украинской ССР : в 26 т. – Днепропетровская область / АН УССР. Ин-т истории. Гл. редкол. П. Т. Тронько (пред.) и др. – К., 1977.
4. Історія міста Дніпропетровська / за ред. А. Болебруха. – Д., 2006.
5. **Подзерко И.** XX век: путешествие по Каменскому / И. Подзерко // Знамя Дзержинки. – 2000. – № 46.

6. Подзерко И. Мой город. Краеведческое издание / И. Подзерко. – Д., 2011.
7. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 574. Старший фабричний інспектор Київської губернії, оп. 1, спр. 1739. Циркулярні Міністерства торгівлі і промисловості, Міністерства праці буржуазного Тимчасового уряду і контрреволюційних «У. Н. Р.» та гетьманату. 1914 – 1918 рр.

Надійшла до редколегії 25.06.2014

УДК 35:94(477.63) «1917-1939»

О. І. Пекун

Музей історії м. Дніпродзержинська

**АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ СТАТУС
м. КАМ'ЯНСЬКЕ-ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬК У 1917–1939 рр.**

Досліджено процес еволюції адміністративного статусу м. Кам'янське (з 1 лютого 1936 р. Дніпродзержинськ) у контексті змін адміністративно-територіального устрою Дніпропетровщини протягом 1917–1939 рр.

Ключові слова: адміністративно-територіальний устрій, Кам'янське, Дніпродзержинськ, Кам'янський район, Кам'янська міська рада, Дніпродзержинська міська рада, Дніпродзержинський район.

О. І. Пекун

Музей історії г. Днепродзержинска

**АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЙ СТАТУС
г. КАМЕНСКОЕ-ДНЕПРОДЗЕРЖИНСК В 1917–1939 гг.**

Исследован процесс эволюции административного статуса г. Каменское (с 1 февраля 1936 г. Днепродзержинск) в контексте изменений административно-территориального деления Днепропетровщины на протяжении 1917–1939 гг.

Ключевые слова: административно-территориальное деление, Каменское, Днепродзержинск, Каменской район, Каменской городской совет, Днепродзержинский городской совет, Днепродзержинский район.

O. I. Pekun

The Museum of history, Dneprodzerzhinsk

**ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL STATUS
OF KAMENSKOYE-DNEPRODZERZHINSK IN 1917–1939**

Analyzed the process of evolution of the administrative status of a city Kamenskoeye (from February 1, 1936, Dneprodzerzhinsk) in the context of